

ԴԱՎԻԹ ԴԱՎԻԴՅԱՆ

Երևանի ֆինանսաբանկային և բորսային
համալսարանի դասախոս

ՊԵՏԱԿԱՆ, ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԱՍ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳՈՐԾՉԻ ՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍՈՒԲՅԵԿՏԻՎ ԿՈՂՄԻ ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ի տարբերություն օբյեկտիվ կողմի՝ սուբյեկտիվ կողմը արտացոլում է հանցանք կատարողի գիտակցական և կամային ոլորտնորում ընթացող ներքին գործընթացները: Հանցագործության սուբյեկտիվ կողմը բնութագրվում է այնպիսի հատկանիշներով, ինչպիսիք են՝ մեղքը, շարժառիթը, նպատակը, հույզերը:

Պետական, քաղաքական կամ հասարակական գործչի սպանության հանցակազմի սուբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշը մեղքն է, որը դրսևորվում է ուղղակի դիտավորությամբ: Առանց մեղքի չկա ո՛չ հանցագործություն, ո՛չ քրեական պատասխանատվություն: Արարքում մեղքի բացակայությունը վկայում է հանցագործության բացակայության մասին:

Նշենք նաև, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 305-րդ հոդվածի դիսպոզիցիան սուբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ է համարում նաև նպատակը, որը այլ հանցակազմերում համարվում է ֆակուլտատիվ հատկանիշ: Եվ այսպես, հանցակազմի սուբյեկտիվ կողմի ֆակուլտատիվ հատկանիշներն են շարժառիթը, նպատակը, հույզերը: Սուբյեկտիվ կողմի այս հատկանիշները ոչ բոլոր հանցակազմերում են առկա:

Սակայն դա չի նշանակում, որ հանցագործությունը կարող է կատարվել առանց շարժառիթի, նպատակի կամ հույզերի: Մարդկային յուրաքանչյուր արարք, այդ թվում հանցագործությունը, կատարվում է որոշակի շարժառիթներով, որոշակի նպատակի հասնելու համար և անպայման ուղեկցվում է հույզերով: Պարզապես ոչ բոլոր հանցագործությունների դեպքում է, որ այս հատկանիշները իրավաբանական նշանակություն ունեն: Իսկ պետական, քաղաքական կամ հասարակական գործչի սպանության պարագայում, համաձայն ՀՀ քրեական օրենսգրքի 305-րդ հոդվածի, նպատակը ունի կարևորագույն իրավաբանական նշանակու-

թյուն, չնայած նրան, որ այն համարվում է հանցակազմի ֆակուլտատիվ հատկանիշ:

Այնուամենայնիվ, հանցագործությունների որոշակի տեսակների դեպքում այս հատկանիշներն այդպիսի նշանակություն են ստանում, որովհետև դրանց բովանդակությունը, սոցիալական և իրավական առումով որակապես փոխում է արարքի էությունը: Նման դեպքերում նշված ֆակուլտատիվ հատկանիշներն օրենսդրի կողմից ընդգրկվում են տվյալ հանցակազմի մեջ և դառնում են պարտադիր¹:

Հիմնվելով հանցագործություն կատարելու բոլոր հանգամանքների վրա, որոնք մասնավորապես ներառում են հանգամանքներ, որոնք բնութագրում են հանցագործություն գործելու կոնկրետ արարք, միջոց կամ հանգամանք, մեղադրյալի անձը և այլ հանգամանքներ «սուբյեկտիվ կողմի բովանդակության վրա,- գրում էր Բ.Ս. Վոլկովը, - մեծ ազդեցություն են գործում անձնական առանձնահատկությունները, անհատի ինտելեկտուալ և կամային հատկանիշները, պահանջմունքների, շահերի, հակումների բնույթը»²:

Նշենք նաև, որ հանցագործությունը արտաքինի և ներքինի, օբյեկտիվի և սուբյեկտիվի միասնությունն է: Մարդկային արարքի արտաքին, օբյեկտիվ դրսևորումը, որքան էլ որ այն վտանգավոր լինի, չի կարող հանցագործություն համարվել, եթե դրանում բացակայում են համապատասխան սուբյեկտիվ հատկանիշները: Հանցակազմի սուբյեկտիվ կողմը արարքի որակման և պատժի նշանակման համար ունի կարևոր իրավաբանական նշանակություն: Համաձայն ՀՀ քրեական օրենսդրության՝ հանցակազմի սուբյեկտիվ կողմի իրավաբանական նշանակությունը կայանում է հետևյալում՝

1. սուբյեկտիվ կողմն էական դեր է կատարում քրեական պատասխանատվության հիմնա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

վորման և ըստ մեղքի պատասխանատվության սկզբունքի ապահովման համար,

2. թույլ է տալիս իրարից տարբերել օբյեկտիվ կողմով միմյանց նման հանցակազմերը,

3. ապահովում է հանցագործությունների ճիշտ որակումը,

4. սուբյեկտիվ կողմի հատկանիշները կարող են հանդես գալ որպես հիմնական հանցակազմը ծանրացնող կամ մեղմացնող հանգամանքներով հանցակազմի վերածող հատկանիշներ,

5. սուբյեկտիվ կողմի հատկանիշները հանդես են գալիս որպես ընդհանուր առմամբ քրեական պատասխանատվությունն ու պատիժը մեղմացնող կամ ծանրացնող հանգամանքներ և հաշվի են առնվում պատասխանատվության և պատժի անհատականացման ընթացքում:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 9-րդ հոդվածում ամրագրված է ըստ մեղքի պատասխանատվության սկզբունքը, որի համաձայն՝

1. անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության միայն հանրության համար վտանգավոր այնպիսի գործողության կամ անգործության և հանրության համար վտանգավոր հետևանքների համար, որոնց վերաբերյալ նրա մեղքը հաստատված է իրավասու դատարանի կողմից,

2. օբյեկտիվ մեղսայնացումը՝ առանց մեղքի վնաս պատճառելու, քրեական պատասխանատվությունը, արգելվում է՝

Քրեական իրավունքի գիտության մեջ մեղքի վերաբերյալ ձևավորվել են երեք հիմնական տեսություններ՝ 1) վտանգավոր վիճակի տեսություն, 2) նորմատիվիստական (արժեքաբանական) տեսություն, 3) հոգեբանական տեսություն: Մեր օրենսդրությունը հիմնված է մեղքի հոգեբանական տեսության վրա:

Պ.Ս. Դագելը և Դ.Պ. Կոտովը գրում էին. «Մեղավորությունը, համարվելով անհատի հանրավտանգավորության հատկանիշ, չի կարող գոյություն ունենալ անկախ այն հանցագործությունից, որում արտահայտվում է հենց այդ հանրավտանգավորությունը: Անձը կարող է հանրավտանգ լինել, բայց եթե հանրային վտանգը չի արտահայտվում այդ հանցագործության մեջ, մեղավորությունը բացակայում է և, հետևաբար, անտեղի է նաև քրեական պատասխանատվությունը»⁴:

Նշենք նաև, որ խորհրդային քրեական իրավունքի տեսության մեջ մեղքի նորմատիվիստական

տեսությունը ձևակերպվեց Ուտևսկու, Տրայնինի, Վիշինսկու աշխատություններում, որոնք առանձնացնում էին մեղքը՝ որպես հանցակազմի սուբյեկտիվ կողմի հատկանիշ և որպես քրեական պատասխանատվության հիմք: Վերջինս դիտվում էր իբրև անձի և նրա արարքի այն բոլոր հանգամանքների համակցություն, որոնք դատարանի կողմից արժանի են բարոյական առումով բացասական գնահատականի՝ պարսավանքի:

Մարդը չի կարող պատասխանատու լինել մի գործողության համար, որը կատարվել է իր կողմից ֆիզիկական հարկադրանքի, բռնության և այլ հանգամանքների ներքո, որոնք բացառում են կամքի ազատության դրսևորումը՝

Մեղքը անձի հոգեբանական վերաբերմունքն է, իր կողմից կատարվող արարքի և դրա վտանգավոր հետևանքների նկատմամբ, որը դրսևորվում է դիտավորության կամ անզգուշության ձևով: Բացի դիտավորությունից և անզգուշությունից՝ մեղքը այլ ձևով չի դրսևորվում: Ուստի մեղքը հանդես է գալիս միայն որպես հանցակազմի սուբյեկտիվ կողմի հատկանիշ: Որպես այդպիսին՝ մեղքը քրեական պատասխանատվության հիմնավորման մեջ թեև էական դեր է կատարում (քանի որ առանց մեղքի չկա հանցագործություն, ոչ էլ քրեական պատասխանատվություն), բայց ոչ ավելի, քան հանցակազմի մյուս տարրերը: Չնայած մեղքի երկու ձևերի՝ պետական, քաղաքական կամ հասարակական գործչի սպանությունը կատարվում է ուղղակի դիտավորությամբ:

Բավական հակասական եզրակացության է հանգել Վ.Վ. Տրոխցկին պետական, քաղաքական կամ հասարակական գործչի սպանության դիտավորության վերաբերյալ, որն ըստ նրա՝ սպանության փորձ է, սպանություն, ինչպես նաև առողջությանը ծանր վնասի պատճառում, ինչն անզգուշորեն հանգեցրել է տուժողի մահվան: «Դրանից ելնելով,- գրում է Վ.Վ. Տրոխցկին,- տվյալ արարքները կարող են իրականացվել ոչ միայն ուղղակի և անուղղակի դիտավորությամբ, այլև մեղավորության երկու ձևով: Ընդհանուր առմամբ, կյանքի նկատմամբ ոտնձգությունը միշտ համարվում է կանխամտածված հանցագործություն»⁶:

Նշենք նաև, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 305-րդ հոդվածի դիսպոզիցիայում հանցագործության հետևանքները օրենսդրի կողմից նշված չեն որպես պետական, քաղաքական կամ հասարակական

www.lawinstitute.am

գործչի կյանքի նկատմամբ մահափորձի պարտադիր հատկանիշ: Ֆորմալ հանցակազմով հանցագործություն գործելիս դիտավորությունը միշտ պայմանավորված է իրականացվող գործողության հանրավտանգավորության բնույթի գիտակցությամբ և այդ գործողությունն իրականացնելու ցանկությամբ: «Նման դիտավորությունը,- գրում են Պ.Ս. Դագելն ու Ռ.Ի. Միխենը,- համարվում է ուղղակի դիտավորություն, և միայն դա է բնորոշ կանխամտածված հանցագործություններին, որոնց բնորոշ է ֆորմալ հանցակազմը»: Նման հանցագործությունները չեն կարող կատարվել անուղղակի դիտավորությամբ, որի կամային բովանդակությունը բացառապես կապված է հանրավտանգ հետևանքների հետ, որոնք ընդգրկվում են նյութական կազմի օբյեկտիվ կողմի մեջ⁷:

Մեղքը պետք է դիտարկել մի քանի ասպեկտներով՝ հոգեբանական, քրեաիրավական, առարկայական, սոցիալական:

Հոգեբանական ասպեկտը ենթադրում է, որ մեղքի՝ որպես անձի հոգեբանական վերաբերմունքի մասին խոսելիս, օգտագործվում են այնպիսի հոգեբանական հասկացություններ, ինչպիսիք են գիտակցությունը և կամքը (գիտակցում է, նախատեսում է, ցանկանում է, գիտակցաբար թույլ է տալիս և այլն):

Քրեաիրավական ասպեկտը ընդգծում է այն հանգամանքը, որ «դիտավորություն» և «անզգուշություն» հասկացությունները կիրառվում են միայն հանցագործության կապակցությամբ: Սկզբունքորեն դիտավորությունը և անզգուշությունը կապված են մարդկային յուրաքանչյուր արարքի հետ, բայց դրանք քրեաիրավական նշանակություն են ձեռք բերում միայն այն դեպքում, երբ կատարվում է հանցանք: Ուստի, դիտավորությունը և անզգուշությունը քրեաիրավական իմաստով տարբերվում են մեղքի, դիտավորության և անզգուշության կենցաղային պատկերացումներից:

Առարկայական ասպեկտը կապված է քրեաիրավականի հետ: Սա նշանակում է, որ մեղքը վերացական հասկացություն չէ, ընդհանրապես մեղք չկա: Մեղքն առկա է այն դեպքում, երբ անձը հանցանք է կատարում: Անձն ընդհանրապես մեղավոր չի կարող ճանաչվել: Նա մեղավոր է ճանաչվում կոնկրետ հանցանքը կատարելու մեջ:

Սոցիալական ասպեկտը նշանակում է, որ հանցագործությամբ անձը ոտնձգում է կարևորա-

գույն սոցիալական արժեքների բարիքների դեմ:

Եվ այսպես, կարող ենք ասել, որ մեղքը անձի հոգեբանական վերաբերմունքն է իր կողմից կատարվող հանրորեն վտանգավոր կոնկրետ արարքի և դրա հանրորեն վտանգավոր հետևանքների նկատմամբ, որը դրսևորում է դիտավորության կամ անզգուշության ձևով և որում դրսևորվում է անձի արարքի հակասոցիալական բնույթը:

Պետական, քաղաքական կամ հասարակական գործչի սպանությունը կարող է կատարվել միայն ուղղակի դիտավորությամբ, անուղղակի դիտավորությամբ այս հանցագործության կատարումը բացառվում է, ինչպես նաև բացառվում է անուղղակի դիտավորությամբ սպանության փորձի կատարումը:

Մահափորձն իրենից ներկայացնում է հանցագործության իրականացման մտադրության, դիտավորության, ծագած որոշման և իրականացման գծով վերջնական գործողություն: «Այն գիտակցվում է որպես գործողություն,- գրում է Բ.Ս. Վոլկովը,- որն իրականացվում է բացառապես դիտավորությամբ, հանրավտանգ արդյունքին հասնելու նպատակով: Հանրավտանգ արդյունքին հասնելու նպատակը նախնական հանցավոր գործունեության, այդ թվում՝ մահափորձի կառուցվածքային հատկանիշն է: Չի կարող պատահել այնպես, որ չմտածված հարձակում լինի, կամ էլ չմտածված պատրաստվել հանցագործության իրականացմանը»⁸:

Իսկ սպանությունների վերաբերյալ ՌԴ գերագույն դատարանի 1999 թվականի հունվարի 27-ի «Սպանությունների գծով դատական պրակտիկայի մասին» որոշման երկրորդ կետում տրված է հետևյալ պարզաբանումը. «Եթե սպանությունը կարող է իրականացվել ինչպես ուղղակի, այնպես էլ անուղղակի դիտավորությամբ (որը քաղաքական սպանություններին չի վերաբերում), ապա մահափորձը հնարավոր է միայն ուղղակի դիտավորությամբ, այսինքն՝ երբ իրագործվածը վկայում է այն մասին, որ մեղավորը գիտակցել է իր գործողությունների (անգործության) հանրավտանգ լինելը, կանխատեսել է այլ մարդու մահվան վրա հասնելու հնարավորությունն և անխուսափելիությունը, սակայն մահը վրա չի հասնում իրենից անկախ առկայությունների հետևանքով»⁹:

Պետական, քաղաքական կամ հասարակական գործչի սպանությունը, եթե չի կատարվել ան-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

մեղսունակ անձի կողմից, ապա այն կատարվել է որոշակի պահանջմունքների կատարման նպատակով:

Ս.Վ. Սկյարովը նշում է, որ «պահանջմունքը հանդես է գալիս որպես մարդկային գործունեության նախապայման միայն այն դեպքում, երբ մարդ գիտակցում է դա: Միայն հասկանալով, թե ինչի կարիք նա ունի, ինչ է նրան անհրաժեշտ, որոշելով իր պահանջմունքների օբյեկտը, անհատն ակտիվություն է դրսևորում: Որոշելով պահանջմունքների օբյեկտը՝ սուբյեկտը դրանով իսկ ձևավորում է իր գործողությունների օբյեկտիվությունը, որը կկոնկրետացվի շարժունակության գործընթացում, կորոշվեն կոնկրետ նպատակին հասնելու միջոցները»¹⁰ :

Չնայած նրան, որ շարժառիթն ու նպատակը համարվում են սուբյեկտիվ կողմի ֆակտուալ հատկանիշներ, նրանք հանցագործության կատարման ժամանակ ունեն կարևորագույն նշանակություն: Հանցագործությունների ճնշող մեծամասնությունը կատարվում է որոշակի շարժառիթներով և հանցավոր նպատակի հասնելու համար:

«Կարելի է առանց չափազանցնելու ասել, գրում էր Բ.Ս. Վոլկովը, - որ իր կողմից պայմանավորված նպատակն ու շարժառիթը հիմնական դեր ունի մարդկային վարքագծի հոգեբանական բովանդակության մեջ: Շարժառիթի ուժից և ձգտումից է կախված գործողության ուժն ու ձգտումը»¹¹ :

Շարժառիթն իրենից ներկայացնում է հարաբերականորեն կայուն դիսպոզիցիաներ: Այն ձևավորվում է անձի անհատական զարգացման ընթացքում:

Ի.Շ. Ժորդանիան գրում էր. «Ցանկացած կամային վարքագծում, անկախ դրա տևողությունից, կարելի է առանձնացնել մի քանի փուլ՝ կապված ամենից առաջ նրա հետ, որ մինչ գործելը մարդ մտածում է ինչ ուղղությամբ գործել, ինչ նպատակով նա կարող է հասնել ցանկալի վիճակի: Այդ նախապատրաստական փուլը, որը ներառում է որոշակի նպատակներ, շարժառիթների բախում, միջոցների ընտրություն, գործողությունների պլանավորում, ավարտվում է որոշումների ընդունմամբ: Այնուհետև հաջորդում է ընդունած որոշման իրականացումը»¹² :

Հանցագործության շարժառիթի հիմքում ընկած է մարդկային պահանջմունքների բավարարման նպատակով հակաիրավական արարքի գի-

տակցական իրագործումը: Ա.Ի. Ռառոզն իր աշխատությունում արտահայտել է այն միտքը, որ քրեաիրավական նորմերի մեծամասնությունը, որոնք պատասխանատվություն են սահմանում որոշակի շարժառիթներով իրականացված հանցագործության համար ունեն ֆորմալ հանցակազմերի կառուցվածք: Այդ նորմերում նկարագրված հանրավտանգ գործողությունները իրենք իրենցով համարվում են «շարժառիթների բավարարման» միջոց¹³ :

Իսկ Ս.Վ. Սկյարովը նշում է, որ «հանցագործության քաղաքական շարժառիթը համարվում է հակասոցիալական միայն այն պատճառով, որ հանգեցնում է պետական, քաղաքական կամ հասարակական գործչի կյանքի նկատմամբ ոտնձգության, որը հասարակության կողմից ճանաչվում է հատկապես ծանր»¹⁴ :

Շարժառիթի և նպատակի հարաբերակցությունը չի հանգում նույնականացման: Շարժառիթը ցանկացած գործունեության պարտադիր աղբյուր է, իսկ նպատակը սուբյեկտի գիտակցական պատկերացումն է արարքի կամ գործունեության ցանկալի արդյունքի վերաբերյալ: Ա.Ֆ. Ջելինսկին արդարացիորեն նշում է, որ «նպատակը հանդես է գալիս գործողության շարժառիթ, քանի որ առաջացնում է այդ նպատակը, բայց ցանկացած շարժառիթ չի կարելի նպատակ անվանել»¹⁵ :

Իսկ նպատակաուղղվածությունը Բ.Ս. Վոլկովի կողմից որոշված է որպես ցանկացած մարդկային գործունեության տարբերակիչ հատկանիշ: «Մարդը, մինչ որևէ գործողություն իրականացնելը, որոշում է նպատակը, որին անձը ցանկանում է հասնել այդ գործողության օգնությամբ: Նպատակաուղղված է համարվում նաև վտանգավոր արարքը, բայց այդ դեպքում նպատակը ունի ավելի առանձնահատուկ նշանակություն»¹⁶ :

Պետական, քաղաքական կամ հասարակական գործչի սպանության սուբյեկտիվ կողմը արարքի որակման ժամանակ ունի կարևորագույն նշանակություն, սակայն գոյություն ունեն նաև այլ հանգամանքներ, որոնք չի կարելի անտեսել արարքը համապատասխան հողվածով որակելիս:

- ¹ Տե՛ս ՀՀ քրեական իրավունք, դատագիրք բուհերի համար, էջ 192:
- ² Տե՛ս Уголовное право России. Общая часть: учебник для вузов/под ред. Сундурова Ф.Р. – Казань. Изд-во Казан-го ун-та 2003. С. 229.
- ³ Տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգիրք, ՀՀ ՊՏ N 25 (260) 02.05.03:
- ⁴ Տե՛ս Дагель П.С., Котов Д.П. Субъективная сторона преступления и ее установление – Воронеж, Воронежск. Ун-т 1974. С. 53.
- ⁵ Տե՛ս Волков Б.С. Նշված աշխատություն՝ էջ 23:
- ⁶ Տե՛ս Троицкий В.В. Նշված աշխատություն՝ էջ 123:
- ⁷ Տե՛ս Дагель П.С., Михеев Р.И. Теоритические основы установления вины: учебн. пособие. Владивосток: Дальневосток. Гос. Ун-т 1975. С. 39.
- ⁸ Տե՛ս Волков Б.С. Мотивы преступлений: (Уголовно правовое и социально-психологическое исследование) – Казань. Казанск. Ун-т 1982. С. 23.
- ⁹ Տե՛ս Бюллетень Верховного Суда РФ. 1999. N 3. С. 23.
- ¹⁰ Տե՛ս Складов С.В. Вина и мотивы преступного поведения. СПб: Юрич. Центр пресс 2004. С.72.
- ¹¹ Տե՛ս Волков Б.С. Детерминистическая природа прест.поведения. Казань, Казанск.ун-т 1975. С.13.
- ¹² Տե՛ս Жордания И.Ш. Структура и правовое значение способа совершения преступления – Тбилиси, Сабочота Сакартвело. 1977. С. 11.
- ¹³ Տե՛ս Рагог А.И. Вина и квалификация преступлений. М.ВЮЗИ 1982. С. 34.
- ¹⁴ Տե՛ս Складов С.В. Указ. соч. С. 112, также Анакшин Г.З. О формах умысла при посягательствах на внешнюю безопасность СССР//Советское государство и право. 1964. N5. С. 79-87.
- ¹⁵ Տե՛ս Зелинский А.Ф. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении – Харьков, высшая школа, изд-во Харьковск. Ун-та 1986. С. 63.
- ¹⁶ Տե՛ս Волков Б.С. Նշված աշխատություն՝ էջ 6:

РЕЗЮМЕ

Понятие субъективной стороны убийства государственного, политического или общественного деятеля

В данном труде приведено понятие диспозиции субъективной стороны 305-ой статьи уголовного кодекса РА. Произведено глубокое и многостороннее исследование. Используются мнения и итоговые оценки ряда авторов. Обработаны основательные положения в направлении усовершенствования диспозиции и практического применения. Выполнены сравнения и сопоставления, приведена особая уголовная характеристика, что может стать основой должного урегулирования уголовных взаимоотношений и для устранения несоответствий, возникших в правоприкладной практике, которые имеют важнейшее значение для правильной оценки действия (проступка) и исполнения правосудия.

SUMMARY

Concept of the subject parties the murder of the state, political or public figure

The concept of a disposition of subject parties of the 305th article of the criminal code of RA is given in this work. In-depth and multilateral study is made. Opinions and total estimates of a number of authors are used. Thorough positions in the direction of improvement of a disposition and practical application are processed. Comparisons and comparisons are executed, the special criminal characteristic that can become a basis of due settlement of criminal relationship and for elimination of the discrepancies which have arisen in right applied practice which are essential for the correct assessment of action (offense) and justice execution is provided.